

Дзира Іван Ярославович,
кандидат філологічних наук,
доктор історичних наук, професор
(Україна, м. Київ)

**Із спостережень над праслов'янською спадщиною в українській антропонімії
середини XVIII ст.: (На матеріалі Реєстру Війська Запорозького Низового)**

Для повного уявлення про еволюцію антропонімної системи на завершальному етапі розвитку староукраїнської мови необхідний детальний аналіз праслов'янської антропонімної спадщини. Він дасть змогу з'ясувати обставини занепаду звичаю вживання слов'янських автохтонних особових власних імен, особливості процесу перетворення їх на прізвищеві назви, а також уточнити критерії розмежування прізвищевих назв, утворених від нехрещених власних імен і отриманих з різних мотивів.

Мета дослідження полягає у вивченні слов'янських особових власних імен і похідних від них прізвищевих назв, які представлені в офіційному джерелі середини XVIII ст. Автор поставив завдання з'ясувати етимологічний склад, сортимент, частоту вживання та історичну долю праслов'янського антропонімного фонду в українській мові XVIII ст. Предметом дослідження є слов'янські автохтонні особові власні імена та похідні від них прізвищеві назви.

Джерелом фактичного матеріалу послужив укладений 1756 р. Реєстр Війська Запорозького Низового (далі РВЗН – І. Д.), а також додані до нього списки козаків, які перебували на промислах і зимівниках на території паланок [1]. Крім політичних мотивів, поява цієї групи взаємопов'язаних між собою документів була викликана потребою виконати повноцінну калькуляцію призначеного Війську Запорозькому грошового й матеріального забезпечення та скасувати митний податок за товари, що ввозилися в

Запоріжжя й вивозилися звідти. РВЗН складається зі списків 38 окремих куренів і містить 13085, а разом із поданими паланками відомостями й описами близько 15000 найменувань запорожців. Вибір саме цієї пам'ятки зумовлений багатством антропонімного матеріалу, точністю фіксації та широтою охопленої території.

Усвідомлюючи, що виявлена нами в матеріалах РВЗН кількість не відповідає реальній кількості слов'янських автохтонних імен та утворених від них прізвищевих назв, котрі забезпечували номінативні потреби українського етносу XVIII ст., все ж таки спробуємо зробити деякі висновки.

Найперше впадає в око той факт, що з усієї маси слов'янських автохтонних імен в українській мові XVIII ст. продовжували функціонувати лише ті, які були узаконені церквою й потрапили до святців. Адже на сторінках РВЗН трапляються лише двоє давніх слов'янських особових імен – *Борис* (5 носіїв) і *Володимир* (2 носії), що виступає в різних графічних і фонетичних формах: *Владимєр* і *Володимєрь*. Усі ж інші слов'янські автохтонні імена на той час уже були забуті й не вживалися в ролі особових власних імен. Тому наявні у пам'ятці антропоніми *Радко* (18 носіїв) та *Ярошъ* (*Яришъ*, *Ярѣшъ*) (13 носіїв) треба розглядати не як свідчення існування залишків праслов'янської антропонімної спадщини (*Радко* < *Радивой*, *Радиславъ*, *Радимиръ*; *Ярошъ* < *Ярополкъ*, *Ярославъ* та ін.), а як наслідок зміни морфологічної структури хрещених імен *Родионъ* та *Иеремия* або *Єрофей*. Проте, якщо йдеться про словотвірні моделі, то зв'язок згаданих суфіксальних хрещених імен з цією спадщиною очевидний.

Значно більше широковживаних у минулому слов'янських автохтонних імен збереглося у XVIII ст. у вигляді прізвищевих назв. На сторінках РВЗН трапляються лише чотири прізвищеві назви, утворені від слов'янських особових імен-комполит. Причому, антрополексема *Богоносъ* має сумнівну етимологію, а в основах антрополексем *Станиславъ* і *Касимѣрь* лежать імена, занесені до католицьких святців. Найбільшу групу становлять прізвищеві назви, які беруть початок від слов'янських автохтонних імен

відкомполитного походження. У РВЗН нами зафіксовано 24 найменування цієї групи. Щоправда, серед них є десять таких (*Бойко* (*Боико*) (91 носій), *Бойкѣв* (1 носій), *Бойченко* (6 носіїв), *Бѣлань* (3 носії), *Бѣлашь* (1 носій), *Гудымь* (1 носій), *Рогь* (1 носій), *Ступа* (2 носії), *Ступакь* (13 носіїв) і *Ступка* (1 носій)), основи яких можна витлумачити як назви відапелятивного походження, а одна (*Мирко* (3 носії)) могла виникнути від народної форми церковно-християнського імені *Мирон*. Враховуючи обставини виникнення й функціонування прізвищевих назв у Новій Січі, а також спираючись на свідчення очевидців щодо мотивів їх вибору й надання, можемо стверджувати про відсутність безпосереднього генетичного зв'язку між запорозькими прізвищами, сформованими з лексики «*nomina impersonalia*», та праслов'янськими іменами чи іменами-прізвищами. Про первісну залежність можна говорити лише стосовно тих прізвищевих назв розряду «*nomina personalia*», в основі яких відображено ставлення батьків до появи дитини (*Жадань* (6 носіїв), *Жадко* (2 носії), *Нечай* (2 носії), *Нечаянный* (1 носій) і патронім *Нечаєнько* (1 носій)), прагнення зберегти їй життя (*Найда* (19 носіїв), *Найдонь* (91 носій), *Ненашь* (1 носій), *Нетреба* (2 носії) та патронім *Нетребенко* (4 носії)) й, можливо, черговість народження (*Первакь* (2 носії), *Третякь* (20 носіїв), патроніми *Третяковь* (1 носій) і *Третяченко* (2 носії), *Четверня* (*Четвѣрня*) (4 носії), *Шостакь* (4 носії) і патронім *Шостаков* (4 носії)).

Таким чином, опинившись на межі повного зникнення, праслов'янські особові власні імена продовжили своє існування у вигляді прізвищевих назв як невід'ємна складова української антропонімної системи XVIII ст.

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775 / ред. кол. П.С. Сохань та ін. – К.: Держ. комітет архівів України, ЦДІА України, НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2008. – Т.5: Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Л.З. Гісцова (ст. упоряд. тому), І.Л. Бутич (наук. ред.). – 528 с.